

УДК 378.147.88:001.8

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У САМОСТІЙНО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Маріанна Князян

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет
вул. Репіна, 12, 68610 Ізмаїл, Одеська обл., Україна*

Розглянуто методологічні та дидактичні аспекти проблеми формування цінностей студентів. Проаналізовано зарубіжні та вітчизняні наукові позиції стосовно системи цінностей особистості, розкрито ціннісні орієнтації педагога.

Ключові слова: пізнання, самоактуалізація, творчість.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є формування ціннісних орієнтацій громадянина України. Саме тому особливої значущості набуває висвітлення науково-методологічних й теоретико-технологічних аспектів розвитку системи цінностей майбутніх фахівців у різноманітних видах пізнавальної діяльності. Ця проблема пов'язана з такими першочерговими науковими завданнями, як оптимізація громадянського виховання особистості, підвищення ефективності професійної підготовки вчителя – патріота своєї країни.

На підставі дослідження останніх теоретичних джерел виявили, що чітко виокремлюються такі напрями вивчення проблеми формування цінностей самостійно-дослідницької діяльності студентів. З одного боку, висвітлюються методологічні основи формування ціннісних орієнтацій особистості у контексті гуманістичної парадигми освіти (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Ничкало, К. Юнг); з іншого, розкриваються науково-теоретичні та дидактичні умови організації самостійної та пошуково-дослідницької роботи учнів та студентів (В. Мороз, О. Павленко, Л. Черчата).

Проте методологічні та теоретико-технологічні основи становлення цінностей майбутніх учителів засобами їхньої самостійно-дослідницької діяльності залишаються поза увагою науковців. З огляду на це поставили за мету висвітлити науково-методологічні засади цінностей майбутніх учителів, виявити дидактичні закономірності організації самостійно-дослідницької діяльності як засобу розвитку ціннісних орієнтацій студентів.

Як зазначають І. Бех, І. Зязюн, М. Євтух, О. Савченко, О. Сухомлинська, методологічною “парадигмальною формулою” сучасної освіти є її гуманізація.

Аналіз концепцій представників зарубіжної гуманістичної психології [7] свідчить, що провідні утворення особистості вони розглядають ціннісні орієнтації, які є її системотворчим “ядром”. Саме це забезпечує цілісність, гармонійність, єдність психічних структур у здійсненні позитивного безперервного творчого руху особистості до вершин своєї досконалості з максимальним використанням власного потенціалу, здібностей та можливостей. Структура особистості, її цінності та стрижневе утворення, які перебувають у центрі наукової рефлексії гуманістично орієнтованих теорій, наведено у таблиці, що дає змогу сконструювати системно-інтегроване бачення зростання особистості.

Структура особистості у персонологічних концепціях

Автор	Теорія особистості	Структура особистості	Стрижневе утворення особистості	Цінності особистості
1	2	3	4	5
А.Адлер	Індивідуальна	Стиль життя як внутрішня єдність психічного життя	Особистісно значущі цілі	Досконалість, вищість, творчість, соціальний інтерес
А.Маслоу	Гуманістична	Фізіологічні потреби, потреби безпеки та захисту, потреби належності та любові, потреби самоповаги, самоактуалізації	Самоактуалізація	Цілісність, творчість, самовдосконалення, самоактуалізація
Г.Олпорт	Диспозиційна	Стійка функціональна автономія; власна функціональна автономія	Пропріум	Становлення, самовдосконалення
К.Роджерс	Феноменологічна	Тенденція актуалізації		Самореалізація, саморозвиток, досконалість, автономія, самодостатність

1	2	3	4	5
Фромм Е.	Гуманістична (в межах еґо-психології)	Екзистенціальні потреби: потреба у положенні зв'язків, потреба у подоланні, потреба у коренях, потреба у системі поглядів та відданості	Прагнення до свободи, прагнення до безпеки	Позитивна свобода, праця, любов, біофілія, творчість
Юнг К.	Аналітична	Колективне несвідоме архетипи: аніма, анімус, персона, тінь, самість, мудрець, Бог	Самість	Єдність, гармонія, цілісність

Стрижнем структури особистості, за К. Юнгом, є самість, яка концентрує навколо себе всі інші компоненти. Розвиток самості, досягнення єдності, гармонії, цілісності особистості є, за К. Юнгом, головною метою життя людини.

Ключовим, на наш погляд, положенням індивідуальної теорії особистості (А. Адлер) є сприйняття життя людини як неперервного руху в напрямі розвитку й зростання. У цьому контексті прагнення людини до вищості, досконалості, досягнення нею можливого з неможливого А. Адлер розглядає як головний мотив особистості. Прагнення до вищості є соціально позитивним, оскільки містить у собі прагнення до благополуччя, щастя й процвітання всіх людей. Життя кожної людини, за А. Адлером, має цінність лише в аспекті того, наскільки воно присвячене іншим людям. Особлива увага А. Адлера зосереджується навколо проблеми творчого “Я” особистості. Стиль життя формується під впливом творчих здібностей людини. Творча сила відповідає за мету життя особистості, визначає засоби її досягнення, сприяє розвитку соціального інтересу.

Г. Олпорт акцентує на тому, що об'єднувальною філософією життя людини є цінності, що визначають прагнення особистості знайти порядок та смисл у житті. Саме цінності (серед яких теоретичні, економічні, естетичні, соціальні, політичні, релігійні) є стрижневими у житті особистості.

Е. Фромм зазначає, що орієнтирами розвитку особистості повинні бути незалежність, добродійність, творчість, прагнення до здійснення соціально-корисних вчинків. Провідними цінностями “продуктивного” типу особистості є любов до всього живого на Землі, відповідальність, повага, знання, праця, здатність до продуктивного логічного мислення, завдяки якому людина пізнає себе.

У гуманістичній теорії особистості А. Маслоу однією з провідних ідей є важливість дослідження особистості як єдиної, унікальної, організованої цілісності. А. Маслоу особливу наукову увагу звертає на пріоритет творчості,

що є найбільш універсальною характеристикою особистості. Вершиною мотиваційного стрижня особистості є самоактуалізація – прагнення людини стати тим, ким вона може стати, максимально реалізувати свій творчий потенціал, удосконалити свій внутрішній світ. Отже, метапотреби особистості спрямовані за збагачення досвіду особистості, розширення її кругозору, створення нових життєдіяльнісних перспектив.

К. Роджерс у розробленій ним феноменологічній теорії особистості стверджує, що людство характеризується тенденцією розвиватися у напрямі незалежності, соціальної відповідальності, креативності та зрілості. За К. Роджерсом, стрижневим утворенням особистості, мотивом розвитку всіх її здібностей є тенденція актуалізації, яка спрямована на збереження й удосконалення особистості, регуляцію поведінки людини. Тенденція актуалізації є єдиним мотиваційним конструктом, яку запропонував К. Роджерс. Усі інші мотиви є специфічними вираженнями цього пануючого мотиву – збереження й розвиток себе, максимальне виявлення найкращих рис своєї особистості, які закладені в ній від природи. Тенденція актуалізації є активним процесом, який забезпечує постійне прагнення людини на досягнення певної мети, набуття досконалості, автономії та самодостатності. Досвід людини, з позиції К. Роджерса, оцінюється у термінах того, наскільки ефективно він слугує тенденції актуалізації. Отже, стрижень особистості (тенденція актуалізації) забезпечує екзистенціальний спосіб життя людини, підвищення її компетентності, розширення власних можливостей, постійне особистісне зростання.

Аналіз провідних зарубіжних персонологічних теорій свідчить, що у контексті антропоцентрованої парадигми формування особистості особливої значущості набувають гуманістично орієнтовані теорії (аналітична, індивідуальна, диспозиціональна, гуманістична, феноменологічна). Структурно-домінантним утворенням особистості у смисловому полі цих теорій є особистісно значущі цілі (А. Адлер), самоактуалізація (А. Маслоу), пропріум (Г. Олпорт), тенденція актуалізації (К. Роджерс), екзистенціальні потреби (Е. Фромм), самість (К. Юнг). Пріоритетні цінності у кожній з концепцій – *творчість, цілісність, самовдосконалення, безкорислива любов до інших*.

Основи вітчизняної гуманістичної освіти закладені у працях таких видатних просвітителів, мислителів, педагогів, як К. Ставровецький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, І. Франко, П. Юркевич, К. Ушинський, В. Сухомлинський.

У контексті нашого дослідження наукова концепція, запропонована К. Платоновим стосовно систематизації і взаємодії структур та підструктур феноменів особистості, діяльності й свідомості, є провідним методологічним орієнтиром. К. Платонов, характеризуючи діалектичний

взаємозв'язок між спрямованістю, діяльністю та свідомістю, стверджував, що особистість, виявляючись у діяльності, водночас є її причиною, але, формуючись у діяльності, вона є її наслідком. Діяльність як вияв особистості – її наслідок, як чинник її формування – причина. В основі формування та розвитку ціннісних орієнтацій закладено принцип діяльнісного опосередкування, відповідно до якого смислові утворення зумовлюються діяльністю й визначають зміни у ній.

Мотиви-якості, або смислові утворення, як регулятори поведінки й діяльності людини розглянуто у концепції виховання особистісних цінностей, розробленій І. Бехом [1]. Акцентовано на першочерговості вивчення умов та процесу формування стійкої смислотвірної мотивації. Особистісні цінності, за І. Бехом, утворюють внутрішній стрижень особистості. Смислові утворення є ієрархізованими; їх найвищі рівні віддзеркалюють компоненти свідомості особистості: світосприйняття людини, її уявлення про себе, образ свого “Я”, сенс свого життя тощо. Означені ціннісні орієнтації відображаються у *життєвих цілях, ідеалах, переконаннях, світогляді* особистості.

Життєві цілі містять смислотвірні орієнтири, які визначають бачення людиною перспектив свого морально-духовного розвитку. Для майбутніх учителів принципово важливими життєвими цілями є самовдосконалення з метою удосконалення наступних поколінь; створення пізнавально-творчого інноваційного середовища у суспільстві; виховання людини з високим рівнем усвідомлення своєї національної та особистісної гідності.

Як зазначає Г. Костюк, з життєвими цілями особистості тісно пов'язані її *ідеали*. Ідеал як форма мотивації відображає напрямок особистих прагнень людини. Студент орієнтується передусім на професійно-творчий шлях видатних учителів-мислителів, новаторів, майстрів, що визначили розвиток світової та національної педагогічної думки, зробили значний внесок у створення принципово важливих новітніх технологій, навчально-виховних систем, методів та засобів освіти.

З наукової позиції В. Зінченко, Б. Мещерякова, *переконання* – це уявлення, знання, ідеї, що стали мотивами поведінки людини та визначають її ставлення до різних сфер дійсності. Дослідники звертають увагу на принципово важливу характеристику переконань, як визнання та переживання особистістю їх істинності, бажання реалізувати свої переконання у житті. Переконання студентів відображають глибоке розуміння важливості їхньої самотійно-дослідницької діяльності у таких напрямках: виховання національно свідомого громадянина України, який є високо розвиненим духовно, культурно, інтелектуально; формування самотійної, творчої, динамічної особистості з розвинутою етикою

полікультурних взаємовідносин й спілкування, естетичним світосприйняттям.

Означені переконання, представлені системою поглядів на педагогічну реальність, є основою *світогляду* вчителя. Як зазначають науковці, формування світогляду є суттєвим показником зрілості особистості. Саме феномен світогляду концентрує загальне розуміння людиною світу, ціннісне ставлення до нього. Студент самовизначається у питаннях стосовно спрямованості професійної активності та пізнавальної діяльності, орієнтує власний інтелектуально-творчий розвиток, обирає пріоритети самоактуалізації. Важливе значення має визначення напрямів самоактуалізації майбутніх учителів, зокрема, зробити щасливими своїх учнів, “закласти” в них фундамент ефективної самопобудови; поповнити світ новою “духовно-творчою енергією”, що передбачає вироблення нових “інформаційно-гносеологічних конструктів” (створення авторських підходів до вивчення педагогічної реальності, розроблення новітніх систем навчально-виховних засобів); досягти високого рівня науково-методологічної озброєності, дослідницької та педагогічної техніки, розробити й втілити власне бачення “вчителя-дослідника-творця”.

Відповідно до фундаментальних пріоритетів підготовки сучасного фахівця у світовому гуманістично спрямованому освітньому просторі, серед яких, за Ж. Делором, „навчитися пізнавати”, „навчитися робити”, „навчитися спільному життю”, „навчитися жити”, ми розробили педагогічну технологію самостійно-дослідницької діяльності, у центрі якої – формування цінностей майбутніх учителів. Провідні *принципи* функціонування означеної технології: безперервність і цілісність формування ціннісно-сміслових утворень студента протягом усього життя; акмеологічний розвиток майбутнього педагога-творця, забезпечення його професійно-дослідницької зрілості на кожному етапі ступеневої підготовки; творча самореалізація майбутніх учителів у професійно-педагогічній діяльності, втілення оригінальних дослідницьких задумів, проєктів, рішень, виявлення дослідницької “сміливості” й наполегливості; самопроєктування власного життя, вибір засобів навчання серед варіативних дидактичних технологій та методів, розроблення власних тактик самозростання й самовдосконалення; соціалізація особистості, виявлення нею дослідницької ініціативи та ентузіазму в громадсько-педагогічній діяльності.

Особистісно-професійним орієнтиром запропонованої технології формування цінностей студента у самостійно-дослідницькій роботі є *самооптимізація*. Аналіз сучасних довідкових джерел [2] свідчить, що під самооптимізацією (де оптимальний (латинське “*optimus*”) – найкращий) слід розуміти найбільш сприятливе самоздійснення студента як громадянина, фахівця, носія духовно-моральних норм у суспільстві, життєдіяльність якого

розгортається через постійний *саморозвиток*, *самоінтенсифікацію*, *самовиявлення*.

Саморозвиток студента – його безперервний прогрес у самовдосконаленні, розкриття у собі нових граней, збагачення свого досвіду та знань, розширення ерудиції, поглиблене пізнання щоразу більших сфер дійсності. Це вічний шлях уперед до свого ідеалу, визначення щоразу нових цілей, накреслення перспектив свого внутрішнього духовно-культурного зростання. *Самоінтенсифікація* виражається самоактивізацією особистості у найбільш сприятливому для неї темпі, самоздоланні нею зовнішніх та внутрішніх перешкод, “лінощів душі”. Самоінтенсифікація є можливою через глибоке внутрішнє прийняття принципу оптимальної насиченості життя. *Самовиявлення* – максимальне втілення майбутнім учителем набутих знань та вмій у практику, передання дітям всього найкращого у собі.

Отже, саморозвиток, самоінтенсифікація, самовиявлення спрямовані на збагачення студентом свого внутрішнього світу з метою наступного вдосконалення своїх учнів.

Організаційні засади втілення технології самостійно-дослідницької діяльності як засобу формування цінностей студентів: організація майбутніми фахівцями цілеспрямованого самоспостереження, самоаналізу, самодіагностики власних досягнень та успіхів, сфер “недостатньої компетентності”; реалізація такого типу спілкування, яке дає змогу здійснювати самодіагностику через “бачення себе з боку інших”; постійне самопрограмування зони найближчого та перспективного розвитку, визначення напрямів самоздійснення, створення образу свого професійно-особистісного “Я”; проектування засобів самовиховання, застосування сучасних технологій активізації інтелектуально-творчої діяльності, створення власних прийомів оптимізації свого професійного самовиявлення.

Виконана нами експериментальна робота на базі Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова засвідчила, що оптимальними виявилися такі із запропонованих *заходів*: написання творів-роздумів (“Моя дослідницька діяльність й навчально-виховний процес: пошуки й здобутки”, “Вчитель-дослідник у контексті школи майбутнього”), підготовка студентами індивідуальних історій методичного характеру у вигляді порад-рекомендацій (“Моє зростання як дослідника: аналіз недоліків та досягнень”, “Роль самостійно-дослідницької діяльності у самоактуалізації вчителя”,), коментарі висловлювань видатних науковців, педагогів та філософів (наприклад, “Зрікатися свого розвитку – означає зрікатися самого себе” (О. Герцен), “Вважай нещасним той день або ту годину, коли ти не засвоїв нічого нового й нічого не додав до своєї освіти” (Я.-А. Коменський), інтерпретація певної

наукової позиції щодо необхідності постійного саморозвитку (наприклад, “Якщо ви хочете, щоб педагогічна праця приносила вчителю радість, щоб щоденне проведення уроків не перетворилося у нудну, одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежинку дослідження... Стає майстром педагогічної праці скоріше той, хто відчуває у собі дослідника” (В. Сухомлинський), “Науковець – це той, хто навчається все життя, не зупиняючись” (К. Тимірязев).

Отже, аналіз методологічних основ формування цінностей особистості у контексті досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить про те, що ціннісні орієнтації є стрижневим утворенням особистості (серед них пріоритетними є безкорислива любов до інших, самовдосконалення, творчість, пізнання). Провідні цінності майбутнього вчителя – прагнення до виховання громадянина України, для якого є характерними висока національна гідність, патріотизм, розвинута культура творчої діяльності у професійному та особистісному самозростанні. Теоретико-технологічними засадами формування ціннісних орієнтацій студентів є принципи гуманістично, акмеологічно, андрагогічно орієнтованої технології, в основі якої – орієнтація особистості на самооптимізацію.

Перспективи вивчення цієї проблеми полягають у розкритті засобів формування ціннісних орієнтацій учителів у процесі післядипломної освіти.

-
1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. К., 2003. Кн. 1.
 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В. Т. Бусел. К., 2004.
 3. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. К., 1991.
 4. Кошманова Т. С. Розвиток педагогічної освіти у США (1960–1998 рр.). Львів, 1999.
 5. Мороз В. Д. Самостійна навчальна робота студентів: Монографія. Х., 2003.
 6. Павленко О. П. Формування творчої особистості гімназиста у пошуково-дослідницькій діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Луцьк, 2005.
 7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 2003.

**METHODOLOGY AND THEORETICAL-TECHNOLOGICAL ASPECTS
OF STUDENTS' VALUES FORMATION IN THE INDEPENDENT AND
RESEARCH ACTIVITY**

Marianna Kniazian

*State Liberal Arts University of Izmail
Repin Str., 12, UA-68610 Izmail, Ukraine*

The article investigates the methodology and didactic aspects of students' values formation. It gives the analysis of foreign and native scientific positions on personal value system; it finds out the teacher value dispositions, as well.

Key words: cognition, self-actualization, creation.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2005
Прийнята до друку 19.05.2006